

KASSÂB EL-KERECÎ'NİN NÜKETÜ'L-KUR'ÂN'I: MUHALİF GÖRDÜĞÜ GRUPLARA ELEŞTİRİLERİ ÖZELİNDE

Fatma YALNIZ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 29 Mayıs 2022, **Kabul Tarihi:** 22 Eylül 2022, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2022, **Atıf:** Yalnız, Fatma. "Kassâb el-Kerecî'nin Nüketü'l-Kur'ân'ı: Muhalif Gördüğü Gruplara Eleştirileri Özelinde". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022): 1153-1182.

<https://doi.org/10.33415/daad.1122913>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 29 May 2022, **Accepted:** 22 September 2022, **Published:** 30 September 2022, **Cite as:** Yalnız, Fatma. "Searching for Methods in Kassab Kereci's Nükethu'l-Qur'an: Especially for His Criticisms of Opposition Groups". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/2 (September 2022) 1153-1182.

<https://doi.org/10.33415/daad.1122913>

Öz

İslam tarihinde te'vil, muhtelif grupların Kur'ân'ı yorumlamalarını ifade eden bir kavramdır. Ortaya konan farklı te'vil yollarının, hangisinin doğru ya da yanlış olduğuna yönelik tarifler, alimlerin usûl arayışında olma çabalarının bir göstergesidir. Usûl arayışında olan alimler arasında bulunan Kassâb el-Kerecî (öl. 360/970[?]) *Nüketü'l-Kur'ân*'ında muhalif gördüğü grupların yorumlama biçimlerini tahlil etmiş, onların hangi delilleri hatalı kullandığını ve hangi kaideleri ihlal ettiklerini göstermiştir. Bu minvalde müellif kimi zaman farklı grupların nasıl yanlış te'vil yaptığını kimi zaman ise hangi te'vil biçiminin doğru olduğunu göstermiş

* Arş. Gör. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fatmayalniz@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3152-7094>.

tir. Bu bağlamda makale çalışmamız, klasik dönemde tefsirde usûl arayışlarının mevcut olduğu temel varsayımından hareket etmektedir. Bu doğrultuda makalenin amacı, Kassâb el-Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân* adlı eserinde muhalif gördüğü grupların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini tenkit ve tahlil etme süreçlerinde esasen onun bir usûl arayışı ortaya koyduğunu ispat etmektir. Dolayısıyla bu çalışma, modern dönemde bazı araştırmacılar tarafından iddia edilen "tefsir ilminin bir usûl önermediği" tezine de bir itirazı ifade etmektedir. Bu bağlamda makale, tefsirde usûl problemi tartışmalarına bir nebze katkı sunmayı hedeflemektedir. Makale çalışmamızda sosyal bilimlerde nitel araştırmalarda kullanılan *veri ve içerik analizine ve açıklayıcı yaklaşıma* başvurulmuştur. Neticede Kerecî'yi tefsirde usûl arayışına sevk eden âmiller bulunduğu tespit edilmiştir. Tefsirde usûl arayışıyla ilgili temel bulgular temel olarak şu şekilde zikredilebilir: Müellifin muhalif gördüğü gruplar ekseninde; kavramların anlam alanının görmezden gelinmesi, mecâz'ı açıklamada hataya düşme, metnin bağlamını görmezden gelme ve mantık kaidelerini ihlal etme gibi olgularda formel biçimlere yönelik tahlillerinin bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kassâb el-Kerecî, Nüketü'l-Kur'ân, Te'vîl, Usûl Arayışı.

Searching for Methods in Kassab Kereci's Nukethu'l-Qur'an: Especially for His Criticisms of Opposition Groups

Abstract

In the history of Islam, ta'wil is a concept that expresses various groups' interpretations of the Qur'an. The descriptions of the different ways of ta'wil, which are right or wrong, indicate scholars' efforts to seek a method. Kassâb al-Kerecî (d. 360/970?), who is among the scholars who were in search of a method, analyzed the interpretation styles of the groups he saw as oppositional in his *Nüketü'l-Qur'an*, showed which evidence they misused and which rules they violated. In this direction, the author has sometimes shown how different groups make the wrong ta'wil and which form of ta'wil is correct. In this context, our study has emerged from the basic assumption that there was a search for a method in tafsir in the classical period. In this direction, the article aims to prove that Kassâb al-Kerecî essentially puts forward a search for a method in the process of criticizing and analyzing the interpretations of the Qur'an by the groups he sees as oppositional in his work *Nüketü'l-Kur'ân*. Therefore, this study also expresses an objection to the thesis that the science of tafsir, which some researchers in the modern period claim, does not offer a method. In this context, the article aims to contribute to discussing the procedural problem in tafsir. Data, content analysis, and the explanatory approach used in qualitative research in social sciences were applied in our article study. As a result, it has been determined that factors led Kerecî to search for a method in tafsir. The main findings related to the search for method in tafsir can be mentioned as follows: On the axis of the groups that the author sees as opposition; It is seen that there are analyzes of traditional forms in cases such as ignoring the semantic field of the concepts, making mistakes in explaining the metaphor, ignoring the context of the text and violating the logical rules.

Key Words: Tafsir, Qur'an, Kassâb al-Kerecî, Nüketü'l-Qur'an, Ta'vîl, Search for Method.

1. Giriş

İslam tarihinde te'vîl'in tanımı ve mahiyeti konusunda alimler uzlaşmaya varamamıştır. Bu tartışma ekseriyetle muhkem-müteşabih üzerinde dönmekle birlikte özellikle itikadî meselelerle ilişkili konularda çeşitli grupların ideolojik görüşlerini meşrû kılma ihtiyacı, Kur'ân'ı kendi görüşlerine uygun bir araç kılmalarını ve te'vîli bu yolda kullanmalarını beraberinde getirmiştir.¹

Tefsir-te'vîl arasındaki farklılık konusunda ilk dönemlerde kavramsal anlamda sınırları belirli bir ayırım bulunmazken,² Mâtürîdî (öl. 333/944) ile daha belirgin bir tasnifin yapıldığı görülmektedir.³ Mâtürîdî tefsirin; Kur'ân'ın yorumunda Allah'ı şahit tutmakla eş değer olduğunu, bunu yapabileceklerin esbâb-ı nüzûle şahit olan sahabe olduğunu kabul etmektedir. Te'vil ise bir kesinlik ifade etmeyip âyette geçen muhtemel anlam vecihleri arasından delil getirerek ve tercihte bulunarak Kur'ân'ın yorumlanmasını ifade etmektedir.⁴ Mâtürîdî'den sonra tefsir-te'vîl ayırımı büyük ölçüde kavramsal açıdan netlik kazanmıştır. Mâtürîdî'den sonra te'vîlin kavramsal statüsünün belirlenmesinin ardından anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. Çeşitli grupların Kur'ân'ı farklı şekillerde yorumlamaları ve grupların birbirlerinin görüşlerini onaylamayan hatta hatalı gören bir yorumlama yolu izlemeleri sebebiyle te'vîlde

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Celal Kırcâ, "Mezhebi Tefsir Ekolü'nün Ortaya Çıkışı", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 1/5 (1987), 52-55; Celal Kırcâ, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler* (İstanbul: Tuğba Neşriyat, 1993), 39-59; İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 43-66.

² Nazif Şahinoğlu tefsir te'vîl ayırımının ilk zamanlardan itibaren olduğu görüşünde olanların çoğaldığını kabul etmektedir. M. Nazif Şahinoğlu, "Te'vîl", *İslam Ansiklopedisi*, 1979, /1/215; İsmail Cerrahoğlu İslam'ın ilk asırlarından itibaren rivâyete dayanan düşüncenin tefsirin; tercüme ve kitap derlemelerinin başladığı dönemlerden itibaren te'vîlin açık olduğunu kabul etmektedir. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 214; Mustafa Öztürk ilk dönemlerde tefsir ile te'vîlin arasının net bir şekilde ayrılmadığı görüşündedir. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Batınlık ve Batınî Te'vîl Geleneği* (İstanbul: y.y., 2011), 131-141; İsmail Çalışkan ise Mâtürîdî'den önce de tefsir ve te'vîl arasında ayırımın bulunduğunu düşünmektedir. İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İman Maturidi ve Te'vilatü'l-Kur'ân'ının Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 70-76.

³ Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 90-92; Ali Karataş, "Rivâyet ve Dirâyet Kaynakları Açısından, Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı", *Ekev Akademik Dergisi* 47 (2011), 164; Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İman Maturidi ve Te'vilatü'l-Kur'ân'ının Tefsir İlmindeki Yeri", 76-81; Kılıç Aslan Mavil, *Mâtürîdî Kelâmında Te'vil* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 63; Mehmet Kaya, "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Te'vîl ve Çeşitleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 127.

⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehlî's-Sünne*, thk. Mervan Rıdvan (Beyrut-Lübnan: y.y., 2004), 1.

bu daralma gerçekleşmiştir. Zira Kur'ân'ı yorumlama faaliyeti farklı grupların kendi itikadî ve fikrî arka planını yansıttığı için te'vîle karşı olumsuz bir yargı zamanla oluşmuştur.⁵ Bu sebeple te'vîl ile tahrif arasında yer yer sınırların aşılmış, farklı yorumlama biçimleri bid'at ve küfür olarak algılanabilmiştir. Nitekim çalışmamızda merkeze aldığımız Kassâb el-Kerecî de muhalif gördüğü yorumlama biçimlerini sık sık bid'ate ve küfre düşmek şeklinde vasıflandırmıştır. Bu sebeple tefsir kavramı zamanla te'vîle nazaran daha objektif bulunmuş ve bu kavram te'vîl yerine de kullanılmıştır.⁶

Öte yandan gruplar kendi görüşlerinin meşruluğunu ispatlamak için yine İslam'ın en temel kaynağı Kur'ân'a başvurmuştur. Bu başvuru kişilerin veya grupların kendi görüşlerini doğrulama amacına matuf olarak kendini göstermiştir. Bu minvalde çeşitli fırkalar hem kendi itikadî yahut siyasî görüşlerini onaylayacak yoruma ulaşmak için çeşitli yorumlama yollarını kullanmışlar hem de kendileri dışındaki grupların hatalı gördükleri yorumlama biçimlerini eleştirmişlerdir. Nitekim çalışmamızın merkezinde yer alan Kassâb el-Kerecî de ehl-i hadise yakın bir ehl-i sünnet duruşu sergileyerek⁷ kendi dışındaki Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie ve mütekellimler (kelamcılar) gibi grupların Kur'ân'dan referans alarak itikadî görüşlerini temellendirmelerini eleştirmiştir. Bunu yaparken onların Kur'ân'ı yorumlama tarzlarının hatalı olduğunu biçim ve yöntem bakımından tahlil etmekte ve muhalif gördüğü gruplara itiraz etmektedir.

Bu çalışmanın öneminden ve alana sunacağı katkıdan bahsetmek çalışmanın özgün değerine ışık tutacaktır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında Kassâb el-Kerecî hakkında iki adet tez düzeyinde kayıt bulunmaktadır. Bunlar arasında Davut Ayduz'un *Muhammed b. Ali el-Kerecî ve Nüketü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*

⁵ Kaya, "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Te'vîl ve Çeşitleri", 128.

⁶ Öztürk, *Tefsirde Batınlık ve Batınî Te'vîl Geleneği*, 117-118; Zeyd Nasr Hâmid Ebû, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'ân Te'vîli' Sorunsalı", çev. Ömer Özsoy, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996), 24; Kaya, "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Te'vîl ve Çeşitleri", 128.

⁷ *Nüketü'l-Kur'ân*'ı tahkik eden Ali b. Gazi et-Tüveyceri, Kassâb el-Kerecî'nin selefi olduğunu, sahabe ve tabiin ne derse onu söylemekle yetindiği görüşündedir. Kassâb el-Kerecî Muhammed b. Ali, *Nüketü'l-Kur'ân ed-Dâletu Ale'l-Beyân fi Envai'l-Ulûm ve'l-Ahkâm (tahkik edenin mukaddimesi)*, thk. Tüveycerî Ali b. Gâzi (Suudi Arabistan: Dâru İbni Kayyime-Dâru İbn Affân, 2003), 1/43. Fakat Kerecî Kur'ân'ı yorumlayanları eleştirirken ve kendisi doğrusunu gösterirken kullandığı yorumlama biçimleri sadece seleften aktarılan rivâyetlerle yetinmemiştir. Bunlara ek olarak kelamcılarının kullandığı dirâyet araçlarını da kullanmıştır. Ayrıca eserinde hadislere olan vurgusunun da ağırlıklı olduğu için onu ehl-i hadise yakın kelamcı şeklinde nitelendirdik.

isimli doktora tezi yer almaktadır.⁸ Bu çalışmada; Kerecî'nin hayatı, *Nüketü'l-Kur'ân*'ı ve diğer eserleri genel bir tasvirden sonra *Nüketü'l-Kur'ân*; Kur'ân ilimleri yönünden, filolojik tetkikler yönünden, Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Sünnetle Tefsir yönünden, Usûl-i Fıkıh ve Kelam yönünden incelemeye tabi tutulmuş, bunun ardından metin tahkikine yer verilmiştir. Ayrıca Abdulrahman Ali Mohammad'ın "*en-Nüketü'd-Dâlle 'Alâ'l-Beyân fî Envâ'i'l-Ulûm ve'l-Ahkâm' Eserinde Belagat Konuları*" isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁹ Bu tezde sırayla; Kassâb ve eseri, tefsirde beyan, meânî ve bedî' ilmîne dair konular ele alınmıştır. Te'vîlde muhalif görülen yorum biçimlerine eleştiriler sadedinde ise Mehmet Kaya'nın "*Kur'ân'ın eleştirilen yorum biçimlerinin ortak ifadesi: te'vîl ve çeşitleri*" isimli makalesi¹⁰ bulunmaktadır. Bu makalenin çeşitli müfessirlerin yanlış görülen yorumlama biçimlerini örneklerle açıkladığı görülmektedir. Ancak müellif, yapılan bu değerlendirmelerin tefsirde bir usûl arayışı olduğunu ifade etmemiş, meseleyi Âl-i İmran Sûresi 3/7. ayetten hareketle hangi te'vîllerin yanlış olacağı merkezinde sınırlandırmıştır. Tefsirde usûl arayışları kavramının daha önce tarafımızca hazırlanan doktora tezinin temel hipotezi olduğunu ve orada Kassâb el-Kerecî'yi almadığımızı belirtmeliyiz. Tezimiz hem muhaliflere eleştirilerde usûl arayışını ele almış, hem de temel olarak karakteristik eserlerde teorik ve pratik usûl arayışlarını tespit etmiştir. Ancak Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân*'ına baktığımızda sadece muhalif gördüğü grupların yorumlama biçimlerini tetkik ettiği görülmektedir. Buna karşın ilgili eserde teorik ve pratik açıdan usûl arayışlarına dair yeterli veri olmadığı belirtilmemiştir. Bu sebeple *Nüketü'l-Kur'ân*'ın tezimizde ele alınmadığı ve müstakil bir makale olarak bu çalışmada incelendiği ifade edilmelidir. Merkeze alacağımız *Nüketü'l-Kur'ân*, tefsir yapılırken rastgeleciliği önlemek adına belirli sınır ve çerçeve çizme gayretinin klasik dönemde bulunduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu makale çalışması, klasik dönemde tefsirde usûl arayışlarının mevcut olduğu temel varsayımından ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda makalenin amacı, Kassâb el-Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân* adlı eserinde muhalif gördüğü grupların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini tenkit ve tahlil etme süreçlerinde esasen onun bir usûl arayışı ortaya koydu-

⁸ Davut Aydüz, *Muhammed b. Ali el-Kerecî ve Nüketü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992)

⁹ Abdulrahman Ali Mohammad, *en-Nüketü'd-Dâlle 'Alâ'l-Beyân fî Envâ'i'l-Ulûm ve'l-Ahkâm' Eserinde Belagat Konuları*, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021)

¹⁰ Kaya, "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Te'vîl ve Çeşitleri".

ğunu ispat etmektir. Dolayısıyla bu çalışma, modern dönemde bazı araştırmacılar tarafından iddia edilen tefsir ilminin bir usûl önermediği tezine de bir itirazı ifade etmektedir. Bu bağlamda makale, tefsirde usûl problemi tartışmalarına bir nebze katkı sunmayı hedeflemektedir.

Makale çalışmamızda sosyal bilimlerde nitel araştırmalarda kullanılan veri ve içerik analizine¹¹ başvurulmuştur. Bu şekilde merkeze aldığımız *Nüketü'l-Kur'ân* adlı eserde yer alan muhalif görülen yorumlama biçimlerinin usûl arayışı bağlamında somut veriler sunduğu ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmamızda “açıklayıcı yaklaşımı” benimseyerek, “öznelerin doğrudan zihnine girmek sûretiyle değil, onu yansıtan durumlar, kurumlar ve dil gibi bilincin nesnel belirtileri aracılığıyla”¹² nesnel bir okuma ve anlama yapmayı hedefledik. Bu yaklaşım biçimi çerçevesinde klasik dönemde yazılmış olan *Nüketü'l-Kur'ân*'dan ve eser sahibinden hareketle tefsirde usûl arayışına dair somut verilere ulaşmaya çalıştık.

2. Usûl Arayışı Ortaya Koyma Çabası

Tefsirde usûl arayışı; Kur'ân'ı yorumlamada delillere dayanarak formel biçimler, yollar tarif etme ve kaideler koyma anlamına gelmektedir. Bununla birlikte başlık tercihindeki ibareyi sadece usûl olarak değil de *usûl arayışı* şeklinde kavramsallaştırmamızın sebebi, tarif edilen bu yorumlama biçimleri ve kaide koymaların bir çaba niteliğinde kalması ve ortaya konan kaidelerin yer yer bütün halinde, yer yer de parçacı şekilde gösterilmesidir. Usûl kavramı fıkıh ilminde asılları ifade eden deliller ve kaideleri ifade etmektedir.¹³ Modern dönemde usûl ise metod, metodoloji manasında kullanılmakta olup daha çok formel biçimleri ve yolları tarif etmektedir.¹⁴ Klasik ve modern usûle yönelik bakış açıları birleştirildiğinde usûl, delillerden ve kaidelerden hareketle formel biçimlerle Kur'ân'dan yorum çıkarma

¹¹ Süleyman Demirci - Murat Köseli, “İkincil Veri ve İçerik Analizi”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Kaan Böke (İstanbul: Alfa yayınları, 2017), 344.

¹² Adil Çiftçi, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 91.

¹³ Usûlü fıkıh ansiklopedide “icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek” şeklinde tanımlanmaktadır. Asım Cüneyd Köksal-İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 42/201.

¹⁴ Usûl kavramının klasik dönemde kök ve modern dönemde metodoloji anlamına geldiğine yönelik ayrıntılar için bk. İbrahim Görener, “Türkçe’de Usûl Kelimesinin Kullanımı Hakkında Bir Değerlendirme: Tefsir Usûlü Örneği”, *Bilgi* 27 (01 Aralık 2003), 180-184.

metodolojisini ifade etmektedir. Bu metodoloji Kur'ân'daki bütün âyetler bağlamında ele alındığında tefsir ilminin usûlü ortaya konmuş olacaktır. Bu doğrultuda müellifin Kur'ân'ın bütününün yorumlanmasında delillerin nasıl kullanılacağını formel biçimde göstermesi ve kaideler ortaya koyması, tefsirde bir usûl arayışı göstergesi olacaktır. Bu çalışmada merkeze aldığımız Kassâb el-Kerecî'nin, muhalif gördüğü grupların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerinin yanlışlığını tarif edebilmesi, bunda hangi delillerin ve yolların hatalı olduğunu incelemesi de tefsirde usûl arayışı kapsamında değerlendirilmelidir. Müellifin usûl arayışında olma gâyetinde olduğunu gösteren işaretler; müellifin delillerin ve kaidelerin Kur'ân yorumunda nasıl kullanılacağını gösterebilme, yorum yapabilmenin keyfiyetini tarif edebilme, yapılan te'vîlleri tahlil edebilme, yorumların biçimleri konusunda kendini hakem olarak tayin edebilme ve yol gösterebilme şeklinde kendini gösteren tasavvur ve zihniyettir. Müellifin karşıt bulunduğu farklı grupları itizâlî, râfızî görüşlerine odaklanmaktan ziyade onların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini tahlil etme ve Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini formel biçimde eleştirerek düzeltmesi onun usûl oluşturma çabasında ve arayışında olduğunu göstermektedir. Burada usûlün mükemmel bir sistemle işletilmesinden çok Kur'ân'ı yorumlamanın yolunu ve biçimini tarif etme çabası yani *usûlün arayışı* bulunmaktadır. Bundan dolayı Kassâb el-Kerecî'nin muhaliflerin yorumlama yolundan hareketle bu yolu tahlil ve tetkik etmesi çabasını *usûl arayışı* olarak tarif etmek mümkündür. Müellifin gerek kendi itikadî ve fikrî duruşu gerekse yaşadığı dönemdeki siyasî ve itikadî arka plan bize müellifin eleştirdiği grupları seçimi hakkında ipucu verecektir.

3. Kassâb el-Kerecî'nin Kimliği ve Yaşadığı Dönemdeki Siyasî-İtikadî Arka Plan

Hicrî dördüncü asrın ikinci yarısında vefat eden Kassâb el-Kerecî çok savaşa katıldığı ve kafirleri öldürdüğü için *kassâb* lakabıyla vasıflanmış,¹⁵ İsfahan ve Hemezan arasında Kerec bölgesinde yaşadığı için ona *kerecî* nisbesi verilmiştir.¹⁶ Bu doğrultuda müellifin hocalarının yolundan gittiği *Nüketü'l-Kur'ân ed-Dâletu ale'l-Beyân fi*

¹⁵ Celaleddin Süyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz* (Kahire: y.y., 1973), 380; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1956), 3/938; Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye* (Dımeşk: Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1957, 1-15), 11/58.

¹⁶ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut, 1413), 16/213; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3/913; Süyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, 380; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 11/58.

Envâi'l-Ulûm ve'l-Ahkâm adlı eserinde açıkça görülmektedir. Nitekim *Nüketü'l-Kur'ân*'da, usûl arayışında muhalif gördüğü grupların yorumlama biçimlerini ehl-i hadise yakın ehl-i sünnet görüşleriyle eleştirmiştir. Ayrıca Kerecî hafız, muallim, muhaddis şeklinde¹⁷ vasıflanmıştır ki bunlar hadis uzmanlarının nitelikleridir. Nitekim Kerecî'nin yaşadığı dönemde hafız vasfı hadis hafızları için de kullanılmasından dolayı bu sıfatın Kerecî'nin hadis hafızlığını ifade ettiği söylenmelidir. Bütün bu hususiyetler de onun ehl-i hadise yakın bir zat olduğunu göstermektedir. Ancak o ehl-i hadis gibi yalnızca âyetleri açıklamak için lafızların zahiriyle ve rivâyetlerle yetinmemiş, gerekli gördüğü yerde te'vîle de başvurmuştur. Bu da onun ehl-i hadis kimliğinin yanında ehl-i sünnet kalamcısı olduğunu da göstermektedir.

Kassâb el-Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân* adlı eseri dört cilt olarak tahkik edilmiş olup¹⁸ tefsir mahiyetinde ele alınmış eserde Mushaf tertibine riâyet edilmiştir. Müellif sûre içerisinde değinmek istediği meselelere zikrettiği âyetler bağlamında yer vermektedir. Bu âyetler çerçevesinde ekseriyetle “muhalif gördüğü gruplara reddiye” şeklinde başlıklar açmıştır. Bu muhalif gruplar içerisinde en çok Mu'tezile bulunmakla birlikte, ek olarak Kaderiyye, Mürcie, Râfiziyye, mütekellimûn (kelamcılar) da yer almaktadır. Zikrettiğimiz gibi müellif, muhalif gördüğü grupları bâtil olarak kabul etmiş, onların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini ehl-i hadise yakın ehl-i sünnet görüşüne uygun şekillerde eleştirmiştir.

Ayrıca müellif tefsir ve hadise ek olarak kelam, fıkıh, nahiv, lügat gibi konularda da uzmandır. Bu doğrultuda müellif âyetlerde bulunan kavramsal çerçeveye ilgili yahut fikhî meselelerle ilgili alt başlıklar açarak önemli gördüğü hususları zikretmektedir.¹⁹ Ancak onun asıl hedefinin muhalif gördüğü grupların yorumlama biçimlerini eleştirmek olduğu, eserinin başından sonuna kadar bulunan “onlara reddiye” başlıklarından açıkça anlaşılmaktadır.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/213; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3/938; Süyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, 380; Salâhuddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Muhammed b. Mahmud İbrahim b. Süleyman - Firanz Steiner Verlag (Wiesbaden: y.y., 1970), 4/114; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 11/58.

¹⁸ Kassâb el-Kerecî Muhammed b. Ali, *Nüketü'l-Kur'ân ed-Dâletu Ale'l-Beyân fi Envâi'l-Ulûm ve'l-Ahkâm*, thk. et-Tüveycerî Ali b. Gâzi (Suudi Arabistan: Dâru İbni Kayyime-Dâru İbn Affân, 2003)

¹⁹ Buna örnek olarak, babanın oğlu, (Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/111), zannın manası (Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/117), nafaka (Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/167), kolaylık ve zorluk (Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/190), özel miraslar (Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/247) gibi başlıklar gösterilebilir.

Müellifin eleştirileri merkeze aldığını gösteren bir diğer delil, eserinin girişinde yer verdiği, eseri yazma gayesini gösteren açıklamalarıdır. Müellife göre *usûliddin* konusunda insanların ihtilafları bulunmakta olup, her grup kendi görüşünü onaylamaya ve Kur'ân'dan delil bulmaya yol aramaktadır. Ancak Kur'ân âyetlerinde onların itikadî görüşlerine ve Kur'ân'ı yorumlamalarına reddiye mahiyetinde deliller bulunmaktadır. Bu doğrultuda Kur'ân'ın aslında en doğru menhece (yola) sahip olduğu bilinmekte ve Kur'ân'da yanlış görülen grupların hatalı yolları bertaraf edilmektedir.²⁰ Kerecî'nin kullandığı *menhec*in modern dönemde ifade edilen itikadî ve ideolojik düşünce yolunu²¹ ifade ettiği anlaşılmakta, farklı grupların kendi menheclerini onaylatmak için Kur'ân'dan yorumlama getirmek istedikleri görülmektedir. Eserinin girişinde verdiği açıklamalar müellifin eserini muhalif gördüğü yorumlama biçimlerini denetlemek amacı ve gayesiyle yazdığını gösteren kanıtlardır. Kerecî genelde Mu'tezile'yi, özelde ise Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ı (öl. 235/849-50?) ve onun takipçilerinin Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini eleştireceğini ve denetleyeceğini bildirmektedir.²² Her ne kadar müellif mukaddimesinde sadece Mu'tezilî öncülerini zikretmiş olsa da eserinde Kaderiyye, Mürcie, Râfiziyye, mütekellimûn gibi farklı grupların Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini eleştiriye de yer vermektedir.

db | 1161

Kerecî'nin yaşadığı siyasî ve itikadî tarihe bakacak olursak onun Abbasîlerin çöküşünün başlangıcı kabul edilen hicrî üçüncü asırda dünyaya geldiği görülmektedir.²³ Bu zaman diliminde hicrî 297 yılında Fatimîler, Abbasî hilafetine karşı halifelik ilan etmiş, hicrî 320 yılında ise Şii Büveyhîler Abbasî devletine rağmen küçük bir devletçik olarak kurulmuştur.²⁴ Yaşadığı döneme uygun olarak müellifin eserinde itikadî fırkaların ekserisiyle ilgili eleştiri ve değerlendirmelere yer verdiği görülmektedir. Bu dönemde fikhî ve itikadî mezheplerin kuruluşunu tamamlamış olması Kerecî'nin eserinde pek çok fırkaya eleştiride bulunmasını anlaşılır kılmaktadır.²⁵ Bu süreçte mezheple-

²⁰ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/77-79.

²¹ Modern dönemde Halid Abdurrahman Akk menhec; felsefî, sûfî kelimî gibi fikri ve ideolojik düşüncenin gittiği yol olarak tarif etmektedir. Bu yolların akli kendi ideolojilerine göre kullanılması sonucunda oluşturduğu kanaatindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hâlid Abdurrahman Akk, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduh* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1986), 232-235.

²² Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/80-81.

²³ Abbasîlerin çöküş döneminin ayrıntıları için bk. Saim Yılmaz, "Abbâsîlerin Siyasî Çöküş Dönemi Halifelerinden Kâhir-Billâh (320-322/932-934)", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 6/12 (2008), 72, 79.

²⁴ Ahmet Şelebi, *et-Tarihu'l-İslami vel-Hadaratu'l-İslamiyye* (Kahire: y.y., 1963), 4/21.

²⁵ Nitekim İmam Eş'arî ve İmam Matürîdî'nin vefat ettiği tarih Hicrî dördüncü asrın ilk

rin hem kendi içinde ve hem de farklı gruplara karşı anlaşmazlıklar bulunmaktadır.²⁶ Nitekim Kerecî'nin de ehl-i hadise yakın ehl-i sünnet duruşuyla farklı mezheplerin Kur'ân'ı yorumlama biçimini eleştirmesi bu bağlamda düşünülmelidir.

Kerecî başta Mu'tezile olmak üzere "Kaderiyye, Mürcie, mütekellimûn gibi grupların aleyhine" şeklinde âyetler altında müstakil başlıklar açarak reddiyelerde bulunmuştur. Kerecî'nin sûre sûre ele alarak yazdığı bu "tefsir tarzındaki usûl arayışı eseri"nde, muhalif olduğu gruplara yönelik eleştirilerinde rivâyet ve dirâyet araçlarını kullanmakta olduğu görülür. Rivâyet vasıtaları olarak Hz. Peygamber ve seleften aktarılan nakilleri; dirâyet vasıtaları olarak ise Arap dili ve belâgati, mantık gibi araçları kullanmaktadır. Bu şekilde müellif, karşıt olduğu grupların rivâyet ve dirâyet araçlarını vasıta kılarak âyetleri yorumlama biçimlerini eleştirmektedir. Mu'tezile'yi eleştirdiği meseleler arasında onların beş temel esası (usûl-i hamse)²⁷, Mürcienin amelin imandan saymaları, Kaderiyyenin akli öne çıkararak ortaya koydukları itikadî fikirleri, Râfızîlerin Hz. Ali'yi üstün göstermek istemeleri bulunmaktadır ki bu özellikler, onların âyetleri yorumlarını şekillendirmiştir. Bunu fark eden Kerecî, âyetlerin aslında nasıl yorumlanması gerektiğini göstererek hem onların fikirlerinin yanlışlığını ortaya koymakta hem de kendi doğru gördüğü yorum biçimini göstermektedir.

1162 | db

Müellifin gerek kimliği gerekse yaşadığı dönemdeki itikadî ve fikrî arka plan bize müellifin eleştirdiği grupları seçimindeki rolü hakkında bilgi vermiştir. Bundan sonraki kısımda ise Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân*'da bu grupların yorumlama biçimlerini formel olarak nasıl eleştirdiğini ve onun yerine hangi yorumlama biçiminin ortaya konmasını gerekli gördüğünü göstermemiz gerekmektedir.²⁸

yanısıdır. Montgomery Watt, İmam Eş'arî ile büyük ölçüde kelâmî düşüncelerin oluşumlarının tamamlandığı zaman dilimine ulaşıldığı görüşündedir. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri (The Formative Period of Islamic Thought)*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Sarkaç yayınları, 2010), 438; İmam Şafii, Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik gibi fıkıh önderleri ise daha önce vefat etmiştir. Bu imamların temel görüşlerinin detaylandırılması tarih içerisinde gerçekleşmiştir. Usûlü fıkıh tarihinin ayrıntıları için ayrıca bk. Tâhâ Feyyâz Câbir el-Alvânî, "Usûlü Fıkıh İlminin Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler", çev. Selahattin Kıyıcı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 370-374.

²⁶ Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslam* (Mısır/ Kahire: y.y., 1962), 2/4-5.

²⁷ Tevhid, adl, va'd ve va'îd, menzile beyne'l-menzileteyn, emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker şeklindedir.

²⁸ Erken ve klasik dönemde usûl arayışında olan karakteristik eser sahibi müelliflerin muhalif görülen yorumlama biçimlerini tahlili için ayrıca bk. Fatma Yalınz, *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-* (Çorum:

4. Kerecî'nin Muhalif Gördüğü Gruplara Yönelttiği Eleştiri Biçimleri

Kassâb el-Kerecî'nin muhalif gördüğü gruplara getirdiği yorum biçimlerinin altında yatan temeli anlayabilmek için; müellifin yaşadığı dönemdeki itikadî ve siyasî arka planı ortaya koymuştuk. Kerecî'nin itikadî durumunun ehl-i hadise yakın olması, Abbasîlerin siyasî bakımdan çöküş durumunda olması ve bu dönemde etkin halde bulunan birçok grubun görüşlerinin olgunlaşması, Kerecî'nin birden fazla grubun Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini çok yönlü eleştirmesine sebep olmuştur. Kerecî'nin karşıt gördüğü grupların Kur'ân'ı te'vîl etme biçimlerine dair eleştirileri; yorumlamaya bir sınır, kaide ve usûl arayışı koymak istediğini ima etmiş olabileceği açısından karşımızda durmaktadır. Müellifin gerek muhalif gördüğü grupların yorumlama biçimlerinin keyfiyetini tahlil etmesi gerekse bu yanlış biçimlerin doğrusunun nasıl olacağını göstermesi, onun usûl arayışının izlerini sunabilir. Bununla birlikte müellif, yorumlama biçimlerini teşhis etmenin kavramsal olarak adını koymamışsa da oluşturmak istediği usûl arayışının belirli olgulara dayandığı, bütünlüklü bir okuma çerçevesinde anlaşılmalıdır. Bu olgular arasında; kavramların anlam alanının görmezden gelinmesi, mecâzî te'vîlde hataya düşme, metnin bağlamını görmezden gelme, mantık kaidelerini ihlal bulunmaktadır.²⁹ Bu çatı altında; usûl arayışındaki Kerecî'nin genel olarak bu olgulara dayandığı ve yorumlama biçimlerini tahlil ettiği, tarafımızca tespit edilmeye çalışılacaktır.

db | 1163

4.1. Kavramların Anlam Alanının Görmezden Gelinmesi (Mu'tezile Özelinde)

Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için Kur'ân'ın inzâlinden önce ve sonra kelimelerin kazandıkları manaların farklılaşması hususuna dikkat edilmelidir. Kur'ân'daki kelimelerin doğru anlaşılabilmesi için etimolojik, semantik ve Arap dili kurallarına dayalı filolojik tahliller yapılması gerekmektedir.³⁰ Bu çerçevede kelimenin eş anlam, yakın anlam ve zıt anlam ilişkisi ortaya konarak, kavramın anlam dünyası gözler önüne serilecektir.³¹ Kelimenin anlam seyrinin ortaya konulabilmesi için Arap şiirlerinden ve Arap kültürüyle ilgili kitaplardan yararlanıl-

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 105-140.

²⁹ Sonraki başlıklarda bu olgularla ilgili örneklerle dipnotlarda yer verilecektir.

³⁰ Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı Yayınları, 1995), 84-85.

³¹ Gezgin Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da 'Kavm Kelimesinin Semantik Analizi* (İstanbul: Ötüken Yay., 2002), 115-123.

malıdır.³² Buna ek olarak kelimenin Kur'ân'da geçtiği bağlamın dikkate alınarak doğru anlamın çıkarılması sağlanmalıdır.³³ Buna karşın mezhepler kendi fikirlerini onaylatmak için bu aşamalardan birini ya da birden fazlasını görmezden gelebilmişlerdir. Bu doğrultuda Kassâb el-Kerecî'nin de aralarında bulunduğu bazı müellifler, karşıt gördükleri grupların Kur'ân'daki kelimelerin anlam alanında sınırı aştuklarını tespit edebilmişlerdir. Biz, usûl arayışındaki Kerecî'nin âyetlerin yorumlanma yollarına dair verdiği örneklerden hareketle Kur'ân'ı yorumlarken kelimelerin kullanımında anlam alanının ihlal edildiğine yönelik bulgulara ulaştığı sonucuna varmaktayız.³⁴ Bir kelimenin belirli bir anlam alanına sahip olup, bu sınırlar içerisinde hangisine delalet edeceği konusunda çeşitli mezhepler birbirlerini tenkit etmektedir. Bunun altında mezheplerin kendi görüşlerini kelimedeki anlam sahasıyla ilişkilendirmek yatmaktadır.³⁵

Mu'tezilî âlimler akıl ve dili kullanma konusunda uzmandırlar.³⁶ Bu bağlamda kendi görüşlerini doğrulamak için Kur'ân'da geçen kelimelerin anlam alanı konusunda ihlalleri profesyonel şekilde yapabilişlerdir. Her ne kadar bu işi ustalıkla yapıyor olsalar da onları muhalif gören gruplar onların Kur'ân'ın yorumlanmasında kelimelerin anlam alanına dair hatalarını tespit etmişlerdir. Nitekim bunlar arasında yer alan Kassâb el-Kerecî de *Nüketü'l-Kur'ân*'da Mu'tezilenin halku'l-Kur'ân ve halku'l-ef'al konularını ispatlayabilmek için Kur'ân'da جع ل fiilinin anlam alanı içinde yer alan fiilleri kendi görüşlerine uygun yorumlamalarını eleştirmiştir. Müellif, Mu'tezilenin âyetlerde geçen جع ل fiillerini خ ل ق şeklinde te'vîl etmelerini şiddetle kınamaktadır. Bakıldığında جع ل fiilinin anlam alanı içerisinde خ ل ق'nın da bulunduğu bilinmektedir. Mu'tezile Kur'ân'ın mahlûk olması ya da insanın fiillerinin halıkı (yaratıcısı) olması meselesini ispatlayabilmek için âyetlerde geçen جع ل fiilinin bir kısmını خ ل ق şeklinde yorumlamışlardır. Mesela "Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık" meâlindeki Zuhur sûresi 43/3 âyetinde bulunan 'جع ل' fiiline 'خ ل ق' anlamını vererek hal-

³² Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü-Yöntem Ana Konular İlkeler Teklifler* (İstanbul: Şule Yayınları), 144.

³³ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)* (İstanbul: Şule Yayınları, 1993), 43-56.

³⁴ Makale çalışmamızın hacmini genişletmemek adına sınırlı örneklerle yetindik. Bununla birlikte *Nüketü'l-Kur'ân*'da kelimelerin anlam alanının ihlaliyle ilgili daha fazla veri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için bk. Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/316-317, 334-337, 354-355, 446-447 vd.

³⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1997), 26.

³⁶ Hasan Hanefî, "Dilden Düşünceye", çev. Abdullah Hacibekiroğlu, *Mütefekkir* 4/7 (30 Haziran 2017), 266.

ku'l-Kur'ân görüşlerini ispatlamışlardır. Onları buna 'جع' fiilinin sözlük anlamları arasında 'قل' anlamının bulunması³⁷ yönlendirmiştir. Nitekim Mu'tezilenin öncü şahsiyetlerinden Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) de tefsirinin mukaddimesinde "Kur'ân'ı yaratan Allah'a hamdolsun" şeklinde ifade kullanırken 'جع' veya 'قل' kelimelerini kullanmış olması da bu doğrultuda değerlendirilerek Zemahşerî'nin ileri tarihlerde aynı fikri sürdüreceğini göstermektedir.³⁸ Kerecî Mu'tezilenin Kur'ân'ın mahlûk olduğu şeklindeki iddiasını onaylatmak için Kur'ân'da pek çok yerde geçen ve halku'l-Kur'ân'a yorumlayabilecekleri 'قل' şeklinde anlamlandırmalarını hatalı ve isabetsiz bulmuştur. Bu şekilde müellif 'جع' fiilinin anlam alanının ihlal edilmesinin yanlış olduğunu göstermiş olmaktadır. Ancak Mu'tezile tutarlı davranmamış, kendi görüşlerine uymayan yerlerde 'جع' fiiline 'قل' anlamını vermemiştir. Örneğin "...Onların anlamalarına engel olmak için kalplerinin üzerine örtü çektik." meâlindeki En'am sûresi 6/25. âyette geçen 'جع' fiilini 'قل' şeklinde te'vîl etmemişlerdir. Eğer her durumda bu şekilde te'vîl etmiş olsalar Allah'ın kötü fiili de yaratabileceği anlamı ortaya çıkacaktır ki bu yorumlama biçimi onların temel görüşlerini yanlışlamış olacaktır. Dolayısıyla Mu'tezile ve Kaderiyye kendi itikadî esaslarına uygun yerde 'جع' fiilinin anlam alanına 'قل'ı koymuş, uymayan yerde ise 'جع'ye 'قل' anlamı vermemiştir.³⁹ Görüldüğü üzere Kerecî Mu'tezile ve Kaderiyye'nin 'جع' anlam alanını istismar etme biçimlerini açıkça ortaya koymuştur.

db | 1165

Kassâb el-Kerecî'nin kavramların bağlamını ihlal için gösterdiği bir başka kelime 'أرد' dir. "Cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık" (Araf sûresi 7/179) meâlindeki âyette geçen 'أرد' fiili Kerecî'ye göre "قل" anlamına gelmektedir. Hatta Kassâb 'ârifun billuğati/dilde uzman' dediği kişiler 'أرد' sözcüğünün 'قل' anlamına geldiğini bilmektedir" demektedir. Kassâb el-Kerecî'nin 'sefiher' dediği Mu'tezile ise buradaki 'أرد' kelimesini 'حط' 'eksiltmek, çıkarmak' anlamında kabul etmişlerdir. Mu'tezilenin bu görüşleri dil alimlerinin görüşlerine aykırıdır. Dil alimlerinin görüşlerine uygun olarak Mu'tezile eğer burada 'قل' anlamını verseydi Allah'ın kötü fiilleri yarata-

³⁷ Mecdüddin Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *Kamus'il-Muhit*, thk. Halil Memun Şiha (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Marife, 2008), 221.

³⁸ Beyzavî'nin (öl. 685/1286) tefsirine haşiye yazan Kazerûnî (öl. 945/ 1539) sık sık Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) tefsiriyle Beyzâvî'nin tefsirini karşılaştırmıştır. *Haşiye'sinde* جع ve قل yerine ارد lafzının eseri tashîh edenler tarafından değiştirildiği kanaatindedir. Zemahşerî'nin asıl metninde ise جع ve قل kelimeleri geçmektedir. Kâzerûnî, *Haşiye* (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Arabîyye, ts.), 1/2; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 1/354-355.

³⁹ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/334.

bileceği anlamı çıkacaktı. Bu sebeple قلخ anlamını vermekten çekinerek, أردye حرط anlamını vermişlerdir. Bu şekilde anlam “cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehenneme attık” olacak ve Allah’a kötü fiil nispet edilmiş olacaktır. Ancak Kerecî حرط anlamının, ‘أرد’ kök fiilinin ‘if’al’ babından rubaisi ‘أردأ’ kelimesinin anlam sahası içinde bulunduğunu ve anlamının ‘sırtından yere fırlatma’ şeklinde olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰ Bu şekilde müellif حرط fiilinin manasının أرد fiilinin anlam alanı içerisinde olmadığını göstermiş olmaktadır. Buradan hareketle müellife göre Mu‘tezile âyette geçen ‘أرد’ fiilinin manasını ideolojik görüşlerine uygun hale getirmek istemeleri sebebiyle ‘أردأ’ anlamına gelen حرط’yı kullanarak te’vîl yapmışlardır. Halbuki ‘أرد’ nin sığa değişikliği olmaksızın sözlük anlamına bakıldığında قلخ anlamında kullanılacağı açıktır. Ancak bu anlam Mu‘tezilenin halku’l-Kur’ân konusundaki fikirlerini çürüteceği için bu anlamdan kaçınmışlardır.

4.2. Mecâz’ı Te’vîlde Hataya Düşme

Dilde vaz’ edilmiş olan kelimeler konuşma esnasında yahut bir kitapta yer alan cümledeki bağlam içerisinde hakikî manada kullanılabilirdiği gibi bir karine bulunması durumunda mecâzî manaya da gelebilmektedir. Hakikat, kelimenin vaz’ edildiği manada kullanılmıyken; mecâz bir karineyle kelimenin vaz’ edildiği anlamdan farklı bir anlama kullanılmasını ifade etmektedir.⁴¹ Bir karine ve alaka sebebiyle kelimeler vaz’ edildikleri hakikî manalar dışında bir anlama gelebilmektedirler. Kur’ân’ın yorumlanmasında önemli bir usûl göstergesi hangi âyetlerin mecaza, hangi âyetlerin hakikate te’vîl edileceği meselesidir. Mezhepler kendi görüşlerine uyan âyetleri hakikate te’vîl edip zahir üzere âyete anlam verirken, kendi fikirleriyle örtüşmeyen âyetleri mecaza te’vîl etme yoluna gitmişlerdir. Bunu fark eden bir müellif de Kerecî olup te’vîlde mecâzın kullanımına yönelik hataları tespit etmiştir.

Mecâzın kavramsal olarak netleşmesi süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Müellifler kendi dönemlerinde mecâzın gelişim sürecine göre ve ondan haberdar olmaları doğrultusunda kavramsal çerçeveyi belirgin şekilde kullanmışlardır. Kassâb el-Kerecî’den önceki süreçte mecâzın kullanımına bakıldığında Kerecî’nden bir yüzyıl önce vefat eden Câhiz’in (öl. 255/869) mecâz kavramının tanımını yaptığı gö-

⁴⁰ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü’l-Kur’ân*, 1/450-451.

⁴¹ İbn Faris, *Sahibu Fıkhî’l-Lugati’l-Arabîyye ve Mesalihi ve Süneni’l-Arabî fî kelâmîha*, thk. Ömer Faruk Tabba’ (Beirut: Daru Mektebetil-Arif, 1993), 203.

rülmemektedir. Fakat Cahız mecâz çerçevesinde değerlendirilen kinaye, mesel, teşbih gibi kavramlarla ayırımına girmemiştir.⁴² Câhız'la aynı dönemde yaşayan İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Mü kili'l-Kur'ân* adlı eserinde "mecâz hakkında" isimli bir başlık açmış olması⁴³ mecâzın kavramsal olarak yerleştiğini gösteren bir diğer delildir.⁴⁴ Öte yandan İbn Kuteybe, Câhız gibi mecâzın tanımını yapmamış, mecâz ile takdim-te'hîr, hazif, tekrar gibi üslup özelliklerini birlikte değerlendirmiştir.⁴⁵ Mecâz kavramı daha çok Mu'tezilî Câhız ile başlamış olmakla birlikte hicrî dördüncü asırdan itibaren Mu'tezile'nin ideolojik olarak kullandığı bir araç olmaktan çıkmış, ehl-i sünnet mütekellimleri tarafından da kullanılmıştır. Bu dönemde yaşayan Kassâb el-Kerecî'nin mecâzın tarifi hakkında bilgi sahibi olduğu kabul edilmelidir. Nitekim Kerecî, eserinde mecâz kavramına yer vermektedir.⁴⁶

Câhız ve İbn Kuteybe'nin mecâzı kavramsal olarak netleştirmesine paralel olarak Kassâb el-Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân'da* mecâzı kullanıldığı görülmektedir.⁴⁷ Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân'da* ağırlıklı eleştiriler yönelttiği Mu'tezile, mecâzı te'vîllerinde ideolojilerine uygun yerlerde kullanmış; ideolojilerine aykırı olan konularda ise yok saymıştır. Bu minvalde Kassâb 'Mu'tezilenin cahilleri'⁴⁸ diyerek onların tahkir ettiği ve mecâz konusunda uzman olmadıklarını ima ettiği anlaşılmaktadır. Kerecî, verdiği örneklerden hareketle Mu'tezile'yi Arap dilinde mecâz ve istiarenin kullanımını bilmemekle itham etmektedir.⁴⁹ Buna gerekçe olarak Mu'tezile'nin ru'yetullah meselesiyle ilgili olarak 'أر/گörmek' fiilini, Kur'ân ve hadiste kendi lehlerine yorumlamayı tercih etmeleri ve mecâzı görmezden gelmelerini göstermektedir. Nitekim "Allah'ın nimetlerine nankörlük karşılık vereneri ve tebaasını helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi?" (İbrahim sûresi 14/28) meâlindeki âyette yer alan 'ru'yet' kelimesini Mu'tezile

⁴² Nasr Hamid Ebû Zeyd, *el-İtticahu'l-Akli fi't-Tefsir Dirasetu fi Kadıyyeti'l-Mecâz fi'l-Kur'ân İnde'l-Mu'tezile* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekafi el-Arabi, 1996), 112-113.

⁴³ İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Şemsuddin İbrahim (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/69.

⁴⁴ İsmail Aydın, "Hakikat ve Mecâz'ın Terimleşme Süreci", *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 27.

⁴⁵ Ebû Zeyd, *el-İtticahu'l-Akli fi't-Tefsir Dirasetu fi Kadıyyeti'l-Mecâz fi'l-Kur'ân İnde'l-Mu'tezile*, 122; Selim Türkan, "Mecâz Teriminin Gelişim Sürecinde el-Ferrâ'nın Yeri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (30 Aralık 2003), 97.

⁴⁶ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 2/33.

⁴⁷ Makale çalışmamızın hacmini genişletmemek adına mecâz konusunda *Nüketü'l-Kur'ân'dan* sınırlı örnekle yetindik. Bununla birlikte *Nüketü'l-Kur'ân'da* mecâzı te'vîlde hataya düşmeyle ilgili daha fazla veri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için bk. Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/500, 2/528 vd.

⁴⁸ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 2/31.

⁴⁹ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 2/32-33.

mecâza hamlederek, أر fiilinin göz ile görmek anlamına gelmediği gibi bunu diğer âyet ve hadislerde geçen أر fiillerinin de ruyetullah olmayacağına delil olarak göstermişlerdir. Ayrıca hadiste Hz. Peygamber'in "Kıyamet günü Rabbinizi dolunay gecesi ayı gördüğünüz gibi herhangi bir izdiham olmaksızın göreceksiniz" meâlindeki hadiste geçen 'ru'yet' kelimesini Mu'tezile mecâza hamlederek Allah'ın عَيْن/ göz ile görülemeyeceğine delil saymışlardır. Çünkü Mu'tezileye göre nasıl ki İbrahim sûresi 14/28. âyetteki ru'yet kelimesi mecâzî anlama geliyor ve göz ile görmeyi ifade etmiyorsa, Hz. Peygamber'in hadisinde geçen أر fiilinin de mecâza te'vîl edilerek 'göz ile görmek' manasına gelmemesi gerekmektedir. Kerecî Mu'tezilenin bu şekilde mecâzî kullanarak Kur'ân'ı yorumlama yolunu eleştirmektedir. Kerecî öncelikle gerekçe olarak karinesiz bir şekilde hadiste geçen Allah'ın ahirette görüleceği hakikatini mecâzî manaya te'vîl etmeyi yanlış bulmaktadır. İkinci bir sebep ise âyette geçen ru'yet dünya ile ilişkili iken hadiste geçen ru'yetin ahiretle ilişkili olmasıdır. Dolayısıyla bir kelimenin mecâza hamledilebilmesi iki ayrı âyette ya da hadiste aynı şartlarda olması durumunda birbirlerine delil sayılabilecek ve mecâza te'vîl için birbirlerine karine hükmünde olabilecektir. Müellifin bu şekildeki çıkarımlarından hareketle onun "mecâzın hakikatle ve muhatabın bulunduğu şartlarla ilişkisinin gözetilmesi" kaidelerini ve "iki âyet veya hadisin mecâza hamletme konusunda birbirine delil olabilmesi için ikisinin de yer ve zamanlarının aynı olması gerektiği" kaidelerini koyduğu anlaşılmaktadır. Aslında onun bu kaideleri kendisinden yaklaşık bir asır sonra yaşayacak olan Kadı Abdülcebbar'ın (öl. 415/1025) "*mecâzın hakikatle ve muhatabın bulunduğu şartlarla ilişkisinin gözetilmesi*"⁵⁰ şeklindeki kaideyle paralel olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse Mu'tezile'nin âyette geçen ru'yet kelimesinin mecâz anlamına gelmesinden hareketle hadistekini de mecâza hamletmek istemesi, âyet ve hadiste geçen 'muhatabın bağlı olduğu dünya ve ahiret şartlarını' görmezden gelmesi anlamına gelmektedir.⁵¹

Kerecî mecâz yapılması gerekli görülen durumlarda mecâzdan kaçınıp hakikate te'vîl etmeyi yanlış görmektedir. Nitekim Râfızîler kendi görüşlerini onaylatabilmek için bazı âyetlerde mecâzî hakikat manasına yorumuşlardır. "*Süleyman Davûd'a vâris oldu*" (Neml sûresi 27/16) meâlindeki âyeti Râfızîler hakikat manasında alarak, Pey-

⁵⁰ Kadî el-Hemedânî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. Mahmud Muhammed el-Hudayri (el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, ts.), 7/213.

⁵¹ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 2/33.

gamberlerin başkasına miras bırakacağına te'vîl etmişlerdir. Âyetin hakikî manasından hareketle Râfızîler Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma'ya miras bırakacağı çıkarımını yapmışlardır. Nitekim onlara göre Hz. Peygamber Fedek arazisini Hz. Fatıma'ya bıraktığı halde Hz. Ebubekir buna engel olarak, Hz. Peygamber'in kızını mirastan alıkoymuş ve ona zulmetmiştir. Ancak Kerecî her ne kadar mecâz kavramını kullanmasa da verdiği izahattan mecâza te'vîli kastettiği anlaşılmaktadır. Buna göre âyet, Peygamberlerin bir malı miras bırakacağı şeklinde anlaşılmalı, âyette geçen varis olma meselesi Peygamberliği miras bırakmak şeklinde te'vîl edilmelidir. Buna gerekçe olarak; eğer ibare hakikî manada alınarak Hz. Peygamber kızına miras bırakmış olsaydı Hz. Ali'nin hilafete geldiğinde Fedek arazisini Hz. Fâtıma'ya vermesi gerekirdi. Fakat bu durum da olmadığına göre bu âyetin hakikat manasında anlaşılması gerekmektedir.⁵² Netice olarak âyetteki durumların mecâza te'vîl edilmesi gerektiği halde Râfızîler mecâzı değil hakikî manayı merkeze alarak kendi ideolojik görüşlerini sağlamışlardır.

4.3. Metnin Bağlamını Görmezden Gelme

Kur'ân'ın en küçük parçasından en büyük parçasına kadar âyetlerin arasında bütünlük bulunmaktadır.⁵³ Metin bütünlüğüyle; münasebatu'l-Kur'ân'ı yani Kur'ân âyetleri arasındaki bağlantıları, âyetin önce ve sonrasıyla ilişkisini yani siyak-sibakı ve bir âyetin kendi içerisindeki bütünlüğü kastediyoruz. Klasik dönemde metin bütünlüğüyle ilgili çeşitli çalışmalar olmakla birlikte bu konuya ayrıntısıyla yer veren çalışmaların olmadığı görülmektedir.⁵⁴ Bu konu âyetlerin ve sûrelerin birbiriyle bağlantılı ve irtibatlı olduğunu açıkça göstermektedir.⁵⁵ Aslında metin bütünlüğünün kendisiyle zirveye çıktığı Fahreddîn er-Râzî'den (öl. 606/1202) önce çok erken dönemlerden itibaren metin bütünlüğüne yönelik adımların müelliflerin eserlerinde bulunduğunu görmekteyiz.⁵⁶ Bunlar arasında Kerecî'nin *Nüke-*

⁵² Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 3/543-545.

⁵³ Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*, 47; Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, çev. Salih Özer (Ankara: Fecr Yayınları, 1993), 111.

⁵⁴ Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'ân'ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 234.

⁵⁵ Bedrettin Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyati (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 35.

⁵⁶ Nitekim Fahreddin er-Râzî'den önce farklı alimlerin bu konuda çalışmaları bulunduğu yönelik izahlar için bk. Ersin Kabakçı, "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihi Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 421, 426, 428.

tü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ın te'vîlinde metin bütünlüğüne riâyet edilmesi bağlamında; âyetin önce ve sonrasındaki âyetlerle ilişkisinin göz önünde bulundurulması, âyet içindeki bütünlük ve Kur'ân'ın bir âyetinin Kur'ân'ın başka bir yerinde bulunan bir âyetle ilişkisi gibi tefsir yaparken esas alınması gereken önemli karineler sunulduğu görülmektedir. Kerecî muhalif gördüğü grupların kendi ideolojilerini ispatlamak için bunları kullanması ya da bunları görmezden gelmelerini yer yer eleştirmektedir. Bu bize onun yorumlamaya metin bütünlüğü bağlamında belirli kurallar ve sınırlar koymak istediğini, dolayısıyla bir usûl arayışı içinde olduğunu gösteren kanıtlardandır.

Kimi alim Kur'ân'ın peyderpey inmesinden hareketle Kur'ân'da bütünlüğün söz konusu olmadığını düşünürken, kimi âlim muciz bir kitap olmasından dolayı âyet ve sûreler arasında bütünlük ve insicamın bulunmasını gerekli görmektedir.⁵⁷ Kassâb el-Kerecî de ikinci grup alimler arasında olup âyetler arasındaki irtibatı görmezden gelenlere Kur'ân'daki âyetlerde sırası geldikçe yer vermektedir. Özellikle kendi görüşlerini subjektif bir biçimde Kur'ân'ı te'vîl ederken kullanan grupları⁵⁸ formel bir biçimde eleştirmektedir.⁵⁹

Kerecî Mu'tezile'nin metin bütünlüğünü ihlal ederek âyetleri te'vîl etme yöntemini eleştirmektedir. Örneğin müellife göre, "onun yanına geldiğinde "Ey Mûsa!" diye seslenildi. İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim. Artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu an kutsal vadi Tuvâ'dasın" (Tâhâ sûresi 20/11-12) meâlindeki âyet, bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, Mu'tezile'nin "Kur'ân'ın mahluk (yaratılmış) olduğu" görüşüne muhaliftir. Zira âyette "كَلِمَاتٍ أَنَا يَنْصُرُ" yani "muhakkak ben senin Rabbinim" buyrulmuştur. Bu âyet kendi içerisinde düşünüldüğünde Allah'ın konuşabildiği ve kelam ettiği görülmektedir. Ayrıca âyetin siyakında gelen kısımda "ben seni seçtim" şeklinde devam ettiğinden Hz. Musa'ya cevap verenin Allah olduğu

⁵⁷ Bu görüşte olan alimler arasında Necmeddin et-Tûfi ve İbn Cüzey bulunmaktadır. Süleyman b. Abdü'l-Kâvî b. Abdî'l-Kerîm Tûfi, *el-İksîr fî Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr fî Usûli ve Kava'idî Tefsîri'l-i'l-Kerîm*, thk. Muhammed Osman (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 114; Kelbî Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi'l-Tenzîl*, thk. Muhammed Salim Haşim (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/12-13.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Şura Yayınevi, 2001), 117.

⁵⁹ Makale çalışmamızın hacmini genişletmemek adına metin bütünlüğü konusunda *Nüketü'l-Kur'ân*'dan sınırlı örneklerle yetindik. Bununla birlikte *Nüketü'l-Kur'ân*'da metnin bağlamını görmezden gelmeyle ilgili daha fazla veri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için bk. Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/343-345, 350-352, 352-354, 396-398, 409-411, 446-447, 450, 468, 499, 539 vd.

açıkça ortadadır. Ancak Mu'tezile gerek âyet içindeki bağlamı gerekse âyetler arasındaki siyak-sibakı görmemişlerdir. Hatta bununla da kalmayarak Mu'tezile bu âyeti mecâza te'vîl ederek burada konuşanların melekler olduğunu iddia etmişlerdir. Âyette açıkça konuşanın Allah olduğu bildirildiği halde nidâ edenin melek olduğunu iddia etmek Kerecî'ye göre küfürdür. Çünkü Allah açıkça "Ben Rabbinim" demektedir. Öyleyse Kerecî'ye göre Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi Allah kelamının söze dökülmesi o kelamın mahlûk olduğunu göstermez. Dolayısıyla Kerecî burada hem metin bütünlüğünün hem de mantık kaidesinin Mu'tezile tarafından görmezden gelindiğini tespit etmektedir. Eğer âyet *ben* zamiri ile değil de *o* zamiriyle kullanılsaydı, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi Allah kelamının mahlûk olduğu görüşüne ulaşılabilirdi.⁶⁰ Fakat böyle olmadığına göre her yönden mahlûk olduğu iddiası bu âyetin te'vîl usûlüne göre hatalıdır. Kerecî bu şekilde hem Mu'tezile'nin yorumlama biçimini tahlil ederek bunun yanlış olduğunu ileri sürmüş hem de te'vîle bir yol ve yöntem geliştirmiştir.

Kerecî te'vilde metin bütünlüğü ve mantığı Mu'tezile'nin ihlal ettiğini gösteren bir başka kanıt sunmaktadır. "*Bir Kerecîk hakkımız olsa da biz müminlerden olsak diye (kafirler ah ederler)*" (Şu'arâ sûresi 26/102) meâlindeki âyet, küfürleri sebebiyle ebedî cehennemde kalacak olan kafirleri anlatmaktadır. Fakat Mu'tezile bu âyetin tevbe edilmeyen günahlarla ölen Müslümanları da kapsadığını iddia etmektedir. Ancak bunun sadece büyük günah sahibi olup tevbe etmeyen Müslümanların ebedî cehenneme gideceklerine yönelik Mu'tezile'nin va'd-vaîd kapsamındaki temel esaslarını ispatlamaya yönelik olduğunu ama burada metin bütünlüğünü ihlal ettiklerini saptadığı, Kerecî'nin açıklamalarından anlaşılmaktadır. Kerecî'ye göre bu âyet kapsamına Müslümanlar girmiş olsaydı, âyet içerisindeki ifade "*ah keşke müminlerden olsaydık*" şeklinde değil "*ah keşke salihlerden olsaydık*" şeklinde geçerdi. Çünkü âyetin içerisindeki müminlerden olma ifadesi küfrün zıttı olup kötü amelin zıttı değildir.⁶¹ Dolayısıyla Kerecî'nin yaptığı çıkarımlardan hareketle, burada "kelimenin, cümlenin bağlamından hareketle anlam taşıyacağı" kaidesini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Özetle Mu'tezile'nin va'îd görüşüne uygun te'vilde bulunmak istemesi; metin bütünlüğü kapsamında değerlendirilen, "kelimenin cümle içerisindeki bağlamına göre anlam verilmesi" karinesini yok saymalarına yol açmıştır. Yine bu şekilde Kerecî, yorumlamada Mu'tezile'nin metin bütünlüğüne dayalı bir

⁶⁰ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 3/282-283.

⁶¹ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/531.

yolu hatalı kullandıklarını göstererek kendisinin usûl arayışında olduğunu göstermiştir.

Bir diğer örnekte Kerecî, âyetlerde geçen siyak-sibak bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda Kaderiyye'nin insanın fiillerinde özgürlüğü meselesinin sağlam bir görüş olmadığını ortaya koymaktadır. Âyette geçen “Allah’a verdikleri sözleri tutmayanlar” (Bakara sûresi 2/27) şeklindeki ifade Kaderiyye’ye göre insanın kendi fiillerinde özgür ve sorumlu olduğunu göstermektedir. Ancak Kerecî’ye göre Kaderiyye, âyetin öncesini-sonrasını ve Kur’ân’daki bütün âyetleri değerlendirmeksizin âyeti tek başına ele alarak yorum yaptıkları için bu yanlış te’vile düşmüşlerdir. Bu âyet insanın fiillerini gerçekleştirirken kazayı gerçekleştirdiğini göstermekte, fiili onun yaptığını göstermektedir. Fakat bu, fiillerin ortaya çıkmasında Allah’ın hiçbir şekilde dahil olmadığını göstermez. Zira bu âyetten önceki “Allah çoklarını saptırır, çoklarını hidâyete erdirir. Saptırdıkları ancak fasıklardır.” (Bakara sûresi 2/26) meâlindeki âyet, Allah’ın sadece iyiyi yapacağı şeklindeki Kaderiyye düşüncesini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Kerecî’nin burada siyak-sibakın Kur’ân’ı yorumlarken dikkat edilmesi gereken bir kaide olduğunu ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

4.4. Mantık Kaidelerini İhlal (Mu‘tezile Özelinde)

Gazâlî öncesi süreçte eserlerde mantık kavramlarının mantık ilmine özgü bir şekilde kullanılmadığı söylenebilir. Bununla birlikte felsefî metinlerin çok erken zamanlarda tercüme edildiği bilinmektedir.⁶² Gazâlî’ye kadar olan erken ve klasik dönemde⁶³ mantık ilmi felsefeye ait bir ilim dalı olarak görülmekte, İslâmî ilimlerin karşı tarafında durmaktaydı.⁶⁴ Her ne kadar teorik olarak mantık ilmindeki araçlar bilinçli bir şekilde zikredilerek kullanılmamışsa da felsefe tercümelerinden mantikî çıkarımların Mu‘tezile tarafından yapılmasına yol açmıştır. Bunun akabinde Mu‘tezileye muârazada cevap ver-

⁶² Mantık metinleri İslam tarihinde çok erken dönemlerde tercüme edildiği halde mantık kavramlarına mesafeli durulmuştur. Abbasi döneminde başlayan mantık metinlerinin tercümelerinin ayrıntıları için bk. Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969), 1/42-43, 46.

⁶³ Erken dönem tefsir çalışmalarının başlangıcından itibaren Taberi’ye kadar olan dönemi, klasik dönem ise Taberi sonrasında ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Jane Dammen McAuliffe, *Qur’anic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 13.

⁶⁴ Ferruh Özpilavcı, “Gazâlî’nin Mantık İlmini Meşrûlaştırmasının Mantık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 7/7 (2012), 149; Necip Taylan, *Mantık Tarihi ve Problemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 43-44.

mek isteyen kelimcilerin mantıkî çıkarımlarda bulunmakta oldukları görülmektedir. Nitekim hicrî beşinci asırdan önce yaşayan Kassâb el-Kerecî'nin eserinde bunu açıkça görmek mümkündür. Her ne kadar bu dönemde mantık ilmi sistemli bir şekilde kullanılmamış ve bu ilmin terminolojisi oluşmamışsa da Kerecî'nin karşıt gördüğü gruplar arasından özellikle Mu'tezile'nin Kur'ân'ı yorumlama biçimlerindeki mantıkî çıkarımlara dayanarak hatalı uygulamalarını tespit ettiği görülmektedir.⁶⁵

Mu'tezile insan fiillerinde meşîetin (irade, dileme) insana ait olduğunu kabul etmektedir. İnsanın yaptığı iyi ya da kötü fiillerin karşılığını adaletli bir şekilde ahirette alabilmesi için hem iyilik hem kötülüğün insana ait olmasını zorunlu görmektedir. Kerecî ise “Onlar kendileri için zarar veya faydaya mâlik olamazlar” (Furkân sûresi 25/3) meâlindeki âyetten hareketle Mu'tezile'nin mantık hatasına düştüklerini kabul etmektedir. Eğer meşîet sadece insana aitse o zaman hem kendilerine zarar dokundurmaya hem de fayda sağlama-ya mâlik olmalıydılar. Ancak yukarıda zikri geçen âyette Allah bunun böyle olmadığını ifade etmektedir.⁶⁶ Buradan hareketle Kassâb el-Kerecî, her ne kadar mantıkî terminolojiyle ifade etmemiş olsa da, Mu'tezile'nin, *kesin mümteni' önerme* şeklindeki mantık kuralına⁶⁷ aykırı davrandığını tespit etmiş olmaktadır.

db | 1173

Mu'tezile, Allah'tan insanın iyi kul olmayı ve iyi amel işlemesini sağlamayı istemelerinin *adalet* esasına aykırı olduğunu düşünmektedirler. Ancak bazı âyetler Hz. Peygamber'in dualarında bu tür isteklerde bulunduğunu göstermektedir. Anlaşılmaktadır ki Kerecî'ye göre bu durum Mu'tezile'nin temel esas olarak kabul ettiği adl (adalet) prensibine hâlel getirmekte ve onların mantıkî tutarlılıktan yoksun olduklarını göstermektedir. Örneğin “*Ey Rabbim! Bana, anne ve babama başısladığın nimetlerin karşılığında, şükretmede ve hoşnut olacağın işler yapmada beni başarılı kıl. Ve rahmetinle beni salih kullarının arasına kat!*” (Neml sûresi 27/19) meâlindeki âyette Hz. Peygamber Allah'tan nimetlerine şükretmeyi, Allah'ın razı olacağı ameller

⁶⁵ Makale çalışmamızın hacmini genişletmemek adına mantık kuralları konusunda *Nüketü'l-Kur'ân*'dan sınırlı örneklerle yetindik. Bununla birlikte *Nüketü'l-Kur'ân*'da mantık kaidelerini ihlalle ilgili daha fazla veri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için bk. Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 1/337-340, 350-352, 396-398, 409-411, 2/531, 547 vd.

⁶⁶ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'ân*, 3/503.

⁶⁷ Konuya yüklem nispetinin mümkün olmadığı önermelerdir. Bu önermeye “insan taşır” örneği verilebilir. Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî Gazâlî, *Mekasidu'l-Felasife* (Mısır: Süleyman ed-Dünya, 1961), 61; Gazâlî, *Mihekku'n-Nazar*, thk. Refik Acar (Beyrut: y.y., 1994), 85.

yapmayı ve salih kulları arasına girmeyi istemektedir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın insanlara karşı adaletli olabilmesi için insanın bu fiilleri kendisinin zaten yapması ve bunları Allah'tan istememesi gerekmektedir. Ancak âyette Hz. Peygamber bunları Allah'tan istemektedir. Kerecî bu âyette geçen duadan hareketle “eğer adalet prensibi gereği insanın bu isteklerde bulunması uygun değilse Hz. Peygamber'e bu duanın nisbet edilmesi faydasız işlerden midir?” şeklinde sormaktadır.⁶⁸ Burada Kerecî mantık ilminde yer alan *mümteni' kıyası*⁶⁹ Mu'tezile'nin te'vîl etme biçimi olarak kullandığını göstermiş olmaktadır. Bu şekilde Kerecî, Mu'tezile'nin adalet prensibini, Kur'an'ı te'vîl ederken mantık kaidelerini kullanma açısından hatalı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere Kerecî mantık kurallarını ihlal ederek te'vîl yapmanın uygun olmadığını göstererek usûl arayışında bulunmuş olmaktadır.

Sonuç

Kavramsal düzlemde çalışmamızın merkezini teşkil eden te'vîl kavramı erken ve klasik dönemde çeşitli aşamalar geçirmiştir. İlk olarak tefsir ve te'vîl kavramı ağırlıklı olarak aynı anlamda kullanılmış, Mâtürîdî sonrasında ikisi arasındaki ayrım netleşmiş, ilerleyen süreçte te'vîl kavramının anlam sahası daralmıştır. Bu süreçte te'vîl muhtelif grupların Kur'an'ı yorumlama biçimlerini ifade etmektedir. Grupların bir âyetle ilgili yorumları arasında uyumsuzluklar bulunmakta, farklı gruplar kendi yorumunu doğru kabul ederken, başka grubun yorumunu tahrif olarak görmektedir. Dolayısıyla bu şekilde te'vîl anlam daralmasına uğramış, te'vîl yapılan yerler için tefsir kavramı daha nesnel ve üst bir çatı olarak kabul edilmiştir.

Makale çalışmamızda te'vîlden başka odaklandığımız bir diğer kavram usûl arayışıdır. Usûl arayışı ile, müelliflerin “Kur'an'ı yorumlarken çeşitli delil ve kaideleri kullanarak formel biçimde bir yol geliştirmeye çalışmaları” kastedilmektedir. Ancak bu çabalar kişisel gayretlerle sınırlı olmuş ve mükemmel bir seviyeye ulaşmaksızın nakıs ölçülerde kalabilmiştir. Kur'an'ı yorumlarken hangi biçimlerin kullanılacağı yönündeki çabalar ve muhalif görülen grupların yorum biçimlerini tahlilde kendini hakem gösterebilme gayreti, usûl arayışında olmanın bir gerekliliği olarak karşımızda durmaktadır. Bütün

⁶⁸ Kassâb el-Kerecî, *Nüketü'l-Kur'an*, 3/547.

⁶⁹ “Ateşin sıcak olması zorunludur. Ateşin soğuk olması imkansızdır.” örneğinde zorunluluk ve gereklilik kelimeleri birbiriyle çelişen sonuçları doğurmuştur. Bu şekilde yapılan önermeye mümteni önerme denilmektedir. Necatî Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 83-84.

bu çabaların Kassâb el-Kerecî'nin *Nüketü'l-Kur'ân*'ında bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kerecî'nin Kur'ân'ın farklı gruplar tarafından yorumlanma biçimine eleştiri getirme isteğinin altında yatan sebepler bulunmaktadır. Bunlar temel olarak Kerecî'nin kimliği ve yaşadığı siyasi-itikadi tarihle doğrudan ilişkilidir. Müellifin ehl-i hadise yakın ehl-i sünnet tasavvurunda olması kendisi dışındaki grupların yorumlama biçimlerini mercek altına almasını sağlamıştır. Ayrıca yaşadığı hicri dördüncü asırda Abbasi devletinin Büveyhîler ve Fatimîler gibi farklı devletçiklerle parçalanması, çok sesliliğin artmasına ve kargaşaların çıkmasına neden olmuştur. Bu çok seslilik Kur'ân'ı farklı şekillerde yorumlama biçimlerini geliştirmiştir. Bir diğer sebep ise Kerecî'nin yaşadığı dönemde itikadi fırka ve fikhî mezheplerin büyük ölçüde kurulması ve fikirlerini açıkça beyan etmesidir. Bu sebeple *Nüketü'l-Kur'ân*'da Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie, Râfiziyeye gibi farklı pek çok itikadi grupla ilgili görüşlere yer vermiştir. Son olarak yaşadığı coğrafya olan Kerecî'nin, İran'da Isfahan ile Hemezân arasında kalan kozmopolit bir bölgede olmasının, yine müellif zamanındaki çok sesliliği gösteren kanıt olduğu ileri sürülebilir.

Kerecî bu doğrultuda Kur'ân'ın yorumlanmasında hangi delil ve kaidelerin kullanılarak yorum yolu geliştirileceğini, muhalif gördüğü yorum biçimlerinden hareketle göstermektedir. Müellif ele aldığı Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie gibi grupların itikadi fikirlerini zikretmekle yetinmekten ziyade onların te'vilde kullandıkları formel biçimlere odaklanmaktadır. Bu da Kerecî'nin yine usûl arayışında olduğunu gösteren önemli kanıtlardandır.

Müellifin muhalif gördüğü yorumlama biçimleri belirli olgusal kategoriler altında sınıflandırılabilir. Bununla birlikte Kerecî, zikredeceğimiz “anlam alanı, bağlam, mantık” gibi olguların isimlerini “kavramsal olarak zikretmemişse de” oluşturmak istediği usûl arayışında bu olgulara ulaşmak bütüncül bir okuma neticesinde mümkün olacaktır. Bu olgular arasında; kavramların anlam alanının ihlal edildiği düşüncesi, mecâzın te'vilde yanlış düşülmesi, metin bütünlüğüne yönelik ihlallerin yapılması, mantık kaidelerinin görmezden gelinmesi bulunmaktadır. Tezimizi ispat etmeye yönelik makaledeki alt başlıklarda dikkat çekici birkaç örnekle yetinsek de bu örneklerin sonunda dipnotlara daha farklı örnekleri yerleştirdik.

Kavramın anlam alanının ihlal edildiğine dair bulgular arasında, Mu'tezilenin halku'l-Kur'ân ve halku'l-ef'al konularını ispatlayabil-

mek için Kur'ân'da جع ل fiiline onun anlam alanı içerisinde bulunan خ ل ق anlamını vermesini fakat kendi itikadî görüşlerini doğrulamayan yerlerde جع ل'ye خ ل ق anlamı vermemesini, Kerecî'nin lafzın anlam sahasını ihlal olarak değerlendirdiği gözlemlenmektedir. Bu şekilde müellif herhangi bir alaka ve karine olmaksızın lafzın anlam alanının dışına çıkarılarak Kur'ân ayetlerini yoruma gitmenin yanlışlığını tarif etmektedir. Dolayısıyla müellifin, tefsir yapılırken belirli sınırlar dahilinde hareket etmeyi gerekli görmekte ve tefsirde usûl tarifi çabası göstermekte olduğu anlaşılmaktadır.

Mecâzı te'vilde hataya düşme konusunda ulaştığımız bulgulara gelince; Kerecî'nin Mu'tezile ve Rafizîler özelinde eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Kerecî'nin, Mu'tezilenin ru'yetullah görüşünü ispat sadedinde âyet ve hadisleri birbirine delil olarak kullanmak suretiyle أ ر fiillerini mecâza te'vîl etmelerini şiddetle eleştirdiği fark edilmiştir. Bunu yaparken “âyet ve hadislerde geçen şartların aynı olmaması kaydıyla zahirlerinin mecâza hamledilmeleri konusunda birbirine delil olamayacağı” kaidelerini ortaya koyduğu müşahede edilmiştir. Bu durumun onun tefsirde usûl arayışında olduğunun kanıtlarından olduğu ifade edilebilir.

1176 | db

Metnin bağlamını görmezden gelme konusunda ise Kerecî'nin Mu'tezile ve Kaderiyyeyi eleştirdiği görülmektedir. Yine Mu'tezilenin ru'yetullah görüşünü ispat etmek için metnin bağlam bütünlüğünü herhangi bir alaka ve karine olmaksızın ihlal ettiklerini tespit ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca müellif, Kaderiyye'nin insanın fiillerinde özgür olması gerektiği düşüncesini ispat etmek için siyak-sibakı ihlal ettiğini açıkça göstermektedir. Bu şekilde Kerecî, Kur'ân'daki ayetlerin öncesi ve sonrasıyla ilişkisinin kurulmasının altını çizerek usûl arayışında olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Mantık kurallarını ihlal etme kapsamında, Kerecî'nin Mu'tezile'nin meşîet görüşüne aykırı âyetleri tutarsızlık içerisinde yorumladığını tespit ettiği görülmektedir. Burada Kerecî'nin değerlendirmelerinden hareketle mantık ilminde yer alan “kesin mümteni önerme” şeklindeki kuralı ihlal ettiklerini tespit etmiş olmaktadır. Yine Kerecî, Mu'tezile'nin adalet prensibi doğrultusunda ayetlerde geçen ifadeleri yorumlamalarında tutarsızlık olduğunu görmüştür. Kerecî'nin yaptığı değerlendirmeler Kaderiyye'nin yorumlarında “mümteni' kıyas” yolunu kullandıklarını göstermektedir. Sonuç olarak Kassâb el-Kerecî, muhalif gördüğü grupların te'vîl yapma yollarını eleştirmiş ve onların yerine geçecek doğru yollarını göstermiştir. Müellifin ortaya

koyduğu bu gayretlerin, onun usûl arayışında olduğunu gösteren kanıtlar olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Kadî el-Hemedânî. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. thk. Mahmud Muhammed el-Hudayri. 1-16 Cilt. el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, ts.
- Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduh*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2. Basım, 1986.
- Albayrak, Halis. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*. İstanbul: Şule Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Albayrak, Halis. *Tefsîr Usûlü-Yöntem Ana Konular İlkeler Teklifler*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Ali Galip, Gezgin. *Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'ân'da 'Kavm Kelimesinin Semantik Analizi*. İstanbul: Ötüken Yay., 2002.
- Alvânî, Tâhâ Feyyâz Câbir el-. "Usûlü Fıkıh İlminin Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler". çev. Selahattin Kıyıcı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 369-395.
- Aydın, İsmail. "Hakikat ve Mecâz'ın Terimleşme Süreci". *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 23-30.
- Aydüz, Davut. *Muhammed b.Ali el-Kerecî ve Nüketü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsîr Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsîrde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İman Maturidi ve Te'vilatu'l-Kur'ân'ının Tefsîr İlimindeki Yeri". *Mûle ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010).
- Çiftçi, Adil. *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Demirci, Süleyman - Köseli, Murat. "İkincil Veri ve İçerik Analizi". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Kaan Böke. 320-364. İstanbul: Alfa yayınları, 2017.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid. *el-İtticahu'l-Akli fî't-Tefsîr Dirasetu fi Kadiyyeti'l-Mecaz fi'l-Kur'ân İn-de'l-Mu'tezile*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekafi el-Arabi, 1996.
- Emin, Ahmed. *Zuhrü'l-İslam*. Mısır/ Kahire, 1962.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup el-. *Kamus'il-Muhit*. thk. Halil Memun Şiha. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Marife, 2008.
- Gazâlî. *Mihekku'n-Nazar*. thk. Refik Acar. Beyrut, 1994.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *Mekasidu'l-Felasife*. Mısır: Süleyman ed-Dünya, 1961.
- Görener, İbrahim. "Türkçe'de Usûl Kelimesinin Kullanımı Hakkında Bir Değerlendirme: Tefsîr Usûlü Örneği". *Bilgi* 27 (01 Aralık 2003), 179-199.
- Güven, Şahin. *Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu*. İstanbul: Şura Yayınevi, 2001.
- Hanefi, Hasan. "Dilden Düşünceye". çev. Abdullah Hacibekiroğlu. *Mütefekkir* 4/7 (30 Haziran 2017), 261-272.
- Hûlî, Emîn el-. *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Kur'ân Kitaplığı Yayınları, 1995.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pinar Yayınları, 1997.
- İbn Cüzey, el-Kelbî Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshil li Ulûmi'l-Tenzil*. thk. Muhammed Salim Haşim. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Faris. *Sahibu Fıkhi'l-Lugati'l-Arabîyye ve Mesaliha ve Süneni'l-Arabî fi kelâmihâ*. thk. Ömer Faruk Tabba'. Beyrut: Daru Mektebetil-Arif, 1993.

- İbn Kuteybe. *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*. thk. Şemsuddin İbrahim. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kabakçı, Ersin. "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği". *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* IV/2 (2020).
- Karataş, Ali. "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından, Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı". *Ekev Akademik Dergisi* 47 (2011).
- Kassâb el-Kerecî, Muhammed b. Ali. *Nüketü'l-Kur'ân ed-Dâletu Ale'l-Beyân fi Envai'l-Ulûm ve'l-Ahkâm*. thk. et-Tüveycerî Ali b. Gâzi. 1-4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni Kayyime-Dâru İbn Affân, 2003.
- Kaya, Mehmet. "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 123-165.
- Kâzerûnî. *Haşiye*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Kehhâle, Ömer Ridâ. *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifî'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Dimeşk: Teracimu Musannifî'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, 1-15.
- Keklik, Nihat. *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğba Neşriyat, 1993.
- Kırca, Celal. "Mezhebi Tefsir Ekolü'nün Ortaya Çıkışı". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 1/5 (1987), 52-61.
- Köksal, Asım Cüneyd-Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkh". *DİA*. İstanbul, 2012.
- Matürîdî. *Te'vilatu Ehli's-Sünne*. thk. Mervan Rıdvan. Beyrut-Lübnan, 2004.
- Mavil, Kılıç Aslan. *Mâtürîdî Kelâmında Te'vil*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Modern Exegesis*. Cambridge: Cambridge University Press, 13. Basım, 2007.
- Mohammad, Abdulrahman Ali. *en-Nüketü'd-Dâle 'Alâ'l-Beyân fi Envâ'il-Ulûm ve'l-Ahkâm' Eserinde Belagat Konuları*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Müslim, Mustafa. *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*. çev. Salih Özer. Ankara: Fecr Yayınları, 1993.
- Nasr Hâmid Ebû, Zeyd. "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'ân Te'vili' Sorunsalı". çev. Ömer Özsoy. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996), 24-44.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 6. Basım, 1991.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Özpılavcı, Ferruh. "Gazâlî'nin Mantık İlmini Meşrûlaşmasının Mantık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *İslâmî İlimler Dergisi* 7/7 (2012).
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Batınlık ve Batınî Te'vil Geleneği*. İstanbul: 2011, ts.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Muhammed b. Mahmud İbrahim b. Süleyman - Franz Steiner Verlag. Wiesbaden, 1970.
- Süyûtî, Celaleddin. *Tabakatu'l-Huffâz*. Kahire, 1973.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Te'vil". *İslam Ansiklopedisi*. 12/1/215-217, 1979.
- Şelebi, Ahmet. *et-Tarihu'l-İslami vel-Hadaratu'l-İslamiyye*. Kahire, 1963.
- Taylan, Necip. *Mantık Tarihi ve Problemleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Tüfi, Süleyman b. Abdül-kâvî b. Abdî'l-Kerîm. *el-İksîr fi Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr fi Usûli ve Kava'idî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Muhammed Osman. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Türcan, Selim. "Mecâz Teriminin Gelişim Sürecinde el-Ferrâ'nın Yeri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (30 Aralık 2003), 89-122.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri (The Formative Period of Islamic Thought)*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Sarkaç yayınları, 4. Basım, 2010.

- Yalnız, Fatma. *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yılmaz, Saim. "Abbâsîlerin Siyasi Çöküş Dönemi Halifelerinden Kâhir-Billâh (320-322/932-934)". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6/12 (2008), 71-104.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur'ân'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. I-XXIII Cilt. Beyrut, 1413.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1956.
- Zerkeşi, Bedrettin. *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyati. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.

SEARCHING FOR METHODS IN KASSAB KEREÇİ'S NUKETHU'L-QUR'AN: ESPECIALLY FOR HIS CRITICISMS OF OPPOSITION GROUPS

Fatma YALNIZ*

Extended Abstract

Ta'wîl, which is among the concepts at the center of our article, has undergone various meaning changes in the early and classical periods. In the early days, the concepts of tafsir and ta'wil were essentially inseparable from each other, but after the distinction made by Maturidi, it caught a significant difference. On the other hand, Tafsir expressed a more objective field and, at the same time, included an upper framework that also included ta'wîl.

Another concept we focus on in our study is the search for procedure. By seeking a method, we mean that the authors try to make the evidence used in interpreting the Qur'an and the rules considered beneficial to be used formally. We use the pattern of seeking a method, not the concept of the method, since the efforts to put forward such a method have remained on a personal scale and are incomplete by not evolving. Both how the evidence will be used and which rules to pay attention to are found in Kassâb al-Kereçî's Nüketu'l-Kur'ân in the context of analyzing the way the opposition groups interpret the Qur'an.

There are some reasons behind Kereçî's selection of different groups that interpret the Qur'an. These are centrally related to Kereçî's identity and the political and theological background in which he lived. The author's vision of Ahl as-sunna, which is close to Ahl al-Hadith, enabled him to criticize groups other than himself. In addition, the fact that the Abbasids came to a period when the Abbasids were weakened considerably, that many states such as the Buwayhids and Fatimids were formed in the Abbasid lands, the turmoil and the increase in polyphony were the driving reasons for him to focus on achieving unity with a single truth. Another important reason is the establishment of religious sects and intellectual groups during Kereçî's life. For this reason, many groups have objections to the interpretation of the Qur'an, such as the Mu'tazila, Kaderiyye, Rafiziyye, and Murcie in the Nüketu'l-Qur'an. Kereçî, whom we have centered, rather than focusing on the creed views of the different groups, formally criticizes their forms of misinterp-

* PhD. Res. Assist. Hitit University, Faculty of Theology, fatmayalniz@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3152-7094>.

retation, showing that the author is searching for a method.

It is possible to subject the author's criticism of the interpretation of the Qur'an by different groups to accurate categorization. However, it should be stated that these cases were not categorized by the author but were determined by us based on the author's inferences. Among these phenomena is the thought that the semantic field of the concepts is violated, making mistakes in the interpretation of the metaphor, violations of the integrity of the text, and ignoring the logical rules.

Among the findings that the semantic field was violated, he gave the meaning of *وَلَدَّ* to the verb *لَعَجَ* in the Qur'an to prove the mu'tazila's halku'l-Qur'an and halkul-ef'al, but that did not confirm his theological views. They did not give the meaning of *وَلَدَّ* to *لَعَجَ* in places. In this way, Kerecî determines that they violate the purpose of the verb *لَعَجَ*.

To prove that ruyetullah is not possible, Mu'tazila metaphorically interpreted the verbs *رَأَى* that are suitable for ruyetullah in the verses and hadiths. While doing this, he used verses and hadiths as evidence for each other. However, Kerecî put forward the rule that "provided that the conditions in the verses and hadiths are not the same, there cannot be evidence for each other in terms of referring to metaphors". Accordingly, it has shown that the verb to see in the world mentioned in verse will not be an evidence for the verb to see in the hereafter mentioned in the hadith.

In addition to these, there are significant examples in the Nüketü'l-Qur'an about ignoring the context of the text and not seeing the logical evidence. As a result, Kassâb al-Kerecî criticized the ways of ta'wîl of the opposition groups and showed the right ways to replace them. These efforts put forth by the author prove that he is searching for a method.

Key Words: Tafsir, Qur'an, Kassâb al-Kerecî, Nüketü'l-Qur'an, Ta'wîl, Search for Method.

